

Tiedon avoin käyttö on yhteinen kysymys

Jarmo Saarti

IFLAN vuosikokous pidettiin tänä vuonna Oslossa. Kokous on suurin kirjastoja ja niiden asioita käsittelevä kansainvälinen tapahtuma maailmassa ja siihen osallistuu useita tuhansia ihmisiä kaikenlaisista kirjastoista ja niitä lähellä olevista organisaatioista ympäri maailmaa.

Tulin valituksi keväällä University libraries and other general research libraries Standing committeehen, jossa jatkan Mirja Iivosen tekemää työtä. Konferenssin keskeisiksi teemoiksi nousivat tällä kertaa mm. tiedon käyttöön ja tekijänoikeuksiin liittyvät kysymykset.

Komitean jäsenten intressit tuntuivat olevan hyvin samanlaisia ympäri maailmaa, joka näkyi suunniteltaessa komitean seuraavan vuoden IFLA kokouksen ohjelmaa ja komitean uutta strategiaa. Ohjelmasuunnittelussa nousi esille neljä kokonaisuutta:

1. akateemisten kirjastojen rooli uuden opetuksessa ja oppimisessa käytettävän aineiston hallinnassa
2. julkaisuarkistot
3. informaatiolukutaito, erityisesti jatkumo alemmilla oppilaitosasteilla korkeakouluopetukseen
4. kansalliset laadun mittarit ja laatuksymykset yleensä

Olen yhtenä vastuullisena vetäjänä suunnittelemassa informaatiolukutaitosession ohjelmistoa ja mielestäni suomalaisten kirjastojen kannattaa lähettää tähän, kuten tietysti muihinkin osioihin, artikkeleitaan. Standing committeeen nimeä ehdotettiin myös muutettavaksi seuraavaksi: "Academic and research libraries section". Tässä tarkoituksena on ottaa laajasti

mukaan työhön koko korkean asteen opetusta palvelevat kirjastot, Suomessa esimerkiksi ammattikorkeakoulujen kirjastot.

Komitean uuden strategian valmistelussa nousivat esille myös suomalaisia tieteellisiä ja tutkimuskirjastoja koskevat tavoitteet: tieteellisten digitaalisten julkaisujen mahdollisimman laajan käyttöoikeuden varmistaminen, tekijänoikeuskysymykset, digitaalisten aineistojen hallinta, erityyppisten organisaatioiden digitaaliset julkaisuarkistot, kirjastojen rooli uudessa e-oppimisympäristössä ja kansainvälisyyden lisääminen kirjastoissa erityyppisten henkilövaihtomahdollisuuksien avulla.

Kaiken kaikkiaan minulle jäi komitean työskentelystä se kuva, että tieteellisten kirjastojen haasteet ovat koko maailmassa samankaltaiset ja että meillä kirjastoilla on intressi toimia yhdessä vaikuttaessa näissä asioissa kansainvälisesti. Lisäksi komitean jäsenet olivat selvästi orientoituneita asioiden tekemiseen, ja vaikuttamiseen myös kirjastojen ulkopuolisiin tahoihin kirjastoille tärkeissä asioissa.

Tiimien viestintä toimivaksi

Tietämyksen hallinta erityyppisissä organisaatioissa ja kirjastojen ja tietopalveluiden rooli oli erään istunnon aiheena. Abell esitti, että tietointensiivisessä toimintaympäristössä tiimit toimivat niinä linkittäjinä, jotka vievät organisaation osaamisen ja tietämyksen käyttäjille.

Tämä asettaa yhä suurempia vaatimuksia henkilöstön osaamiselle. Tietopalveluhenkilökunnan rooli korostuu sekä organisaation sisäisessä viestinnässä että erityisesti organisaation ulkopuolelle tapahtuvassa viestinnässä.

Viestinnän merkityksen korostuminen on nostanut esille eri kulttuureiden huomioonottamisen tietämyksen hallinnassa. Mason korosti sitä,

että pelkkä tietojohdaminen ja tiedonhallinta ei riitä, vaan huomioon tulee ottaa myös kulttuurinen konteksti, jossa toimitaan.

Kulttuurinen ymmärrys ratkaisee

Itse ajattelin sovelluksena omaa kirjastoani, jossa bio- ja lääketieteellisessä ympäristössä on runsaasti humanisteja kirjastonhoitajina ja informaattikkoina. Näyttää siltä, että humanistien näkemys dokumenteista on toinen: biotieteilijöille tieteellisillä dokumenteilla on vain käyttöarvo, joka palautuu sen hyötyyn oman tutkimuksen kannalta. Humanisteille dokumenteilla on myös itseisarvo, ne muodostavat ihmiskunnan muistin ja dokumentoivat tieteen kehityksen tuleville sukupolville.

Tästä seuraa se, että organisaation kannalta on hyvä, että molemman kulttuurisen arvotaustan omaavia henkilöitä työskentelee siellä. Olennaista on löytää keinot ja välineet, joilla kulttuurit saadaan ymmärtämään toistensa arvot ja tarpeet ja että kyetään luomaan sellainen organisaatiokulttuuri, jolla tuetaan molempien pyrkimyksiä eikä saateta arvoja vastakkain vaan osataan valita kuhunkin tilanteeseen oikeat menettelytavat.

Koenig otti esille esitelmässään johtamisen muotiaatteiden elinkaaren ja väitti bibliometriseen analyysiin perustuen, että mm. laatuympyrä, TQM (total quality management) ja prosessiajattelu (business process reengineering) ovat vaipumassa unholaan. Sen sijaan KM (knowledge management) ajattelu on jatkanut kasvuaan.

Hänkin korosti sitä, että olemme siirtyneet vaiheeseen, jossa pelkkä sisäisen informaation hallitseminen ei riitä vaan entistä tärkeämmäksi nousee organisaation ulkoisen ja organisaatiosta ulkoistetun tiedon hallinta. Konkreettinen esimerkki tästä kirjastoissa ovat tällä hetkellä e-aineistot, jotka monesti muodostavat merkittävän osan kokoelmista, mutta jotka on saatu käyttöön sopimuksilla. Kirjastonhoitajien portinvartijan rooli onkin muuttumassa enemmän yhteyksien ja kontaktien luojaksi.

Tekijä noikeudet sovitettava

kirjastoille

Tekijänoikeuksia käsittelevässä sessiossa olennaisen osion työskentelyssä muodosti Oakleyn esittelemä luettelo kirjastoon liittyvien periaatteiden huomioonottamisessa WIPO:n kansainväliseen tekijänoikeuksien hallintaan liittyen. Keskustelussa huomasi, että kaikkien maiden kirjastoilla on sama ongelma: erityisesti sähköisten aineistojen tekijän- ja käyttöoikeuksiin liittyvät rajoitukset alkavat haitata kirjastonomaista toimintaa ja vapaata tiedonsaantia.

Kolmansilla mailla näyttää ongelmana olevan myös se, että digitaalisten aineistojen hintataso muodostuu länsimaiden markkinoilla, jolloin kansakunnat ovat vaarassa jäädä tai ovat jääneet tieteellisen tiedon ulkopuolelle. Tosin nämä aineistojen korkeat hinnat alkavat estää kirjastojen työtä myös rikkaammissa maissa.

Periaatteet jakautuvat neljään osioon, joiden olennaisimmat sisällöt ovat: 1. julkisilla varoilla tuotetun tiedon vapaa saatavuus ja tekijänoikeuden alaisen aineiston suoja-ajan rajaaminen 50 vuoteen, 2. kirjastoille on taattava oikeudet toimia kirjastomaisesti (lainausoikeus, oikeus tuottaa kopioita aineiston säilyttämiseksi ja ei-kaupallisessa jakelussa olevan aineiston saamiseksi käyttöön), 3. tekijän- ja käyttäjien oikeuksia ei pitäisi määrittellä erilaisiksi eri tekniikoilla tuotetuille dokumenteille ja 4. tekijänoikeuksien harmonisoiminen eli samat säädökset ja tulkinnat tulisi olla voimassa eri maissa ja eri tuottajilla.

Avoim lähdekoodi laatutekijäksi?

Avoimen lähdekoodin (open source) sessio liittyi sisällöllisesti tekijänoikeuskeskusteluun. Dorman esitteli yritysten kannalta OS-ideologiaa ja korosti, että kyse on juridisesta käsitteistöstä eli siitä, että OS-ohjelmistojen käyttöoikeudet sallivat ohjelmistojen muuttamisen ja niiden koodin tarkastelun. Tämä luo pohjan helpommalle uudelleen jakelulle ja ajattelutavan muutokselle avoimempaan ohjelmistojen toimitustapaan.

Hänen mielestään kirjastojen tulisi ottaa tämä avoimuus aseekseen ja alkaa vaatia myös kaupallisilta toimittajilta lähdekoodin avoimuutta. Tämä lisäisi kilpailua ja sovellusten laatua, koska asiantuntevilla kehittäjillä olisi mahdollisuus parantaa ohjelmistoa. Lisäksi se kehittäisi ohjelmistoja, koska jo tehdyn työn pohjalta voitaisiin helpommin laatia uusia, innovatiivisia sovelluksia ja uusia palveluita.

Dorman vaati myös ohjelmistojen demystifiointia OS-ajattelutavan mukaisesti: vain koodin avoimuus ja sen muutettavuus takaa aidon ohjelmistojen vertailun ja kehittämisen. Se mahdollistaisi myös alihankkijoiden kilpailuttamisen: jollei sovelluksen toimittaja pysty tai halua tehdä muutoksia, voisivat kirjastot hankkia muutokset muualta (vrt. esim. Voyagerin ja VTLS:n bugien korjaukset).

Hän korosti myös kaupallisen kilpailun merkitystä OS-ohjelmistojen kehityksessä. OS logiikka perustuu tavallaan vertaisarvioinnin logiikkaan: muut asiantuntijat pääsevät näkemään ohjelmakoodin ja arvioimaan sitä ja sen toimivuutta.

Istunnossa esiteltiin myös toimivia sovelluksia. Kando ja Sugita esittelivät japanilaisen OS-koodiin perustuvan julkaisuarkisto-verkoston mahdollistavan ohjelmiston (www.nii.ac.jp/metadata/irp). Evans esitteli Oslon kaupunginkirjaston (Deichmanske Bibliotek) projektia, jossa oli luotu kirjastopalveluita avoimeen lähdekoodiin perustuvalla ohjelmistolla. Tarkoituksena on ollut luoda edullisia ja toimivia sovelluksia ja olla internetissä aktiivisena palveluiden tarjoajana.

Kirjasto on luoneet palveluita verkkoon, mm. verkkokäyttöisen neuvontapalvelun (chat, message ja e-mail-pohjaiset), monikielisen vähemmistöpalvelun (Norjassa paljon maahanmuuttajia, 20 % väestöstä), paikallishistoriaan ja verkkojulkaisemiseen ja -viestintään ja lukemisen edistämiseen liittyviä sovelluksia. OS-kirjastojärjestelmäsovelluksia löytyy osoitteista.

www.greenstone.org, www.koha.org, www.indexdata.dk ja aiheeseen

liittyvä kirjastoalan sivusto: www.oss4lib.org ja tanskalainen linux-jakelu kouluille: www.skolelinux.org.

Strateginen johtaminen ja kansainvälinen benchmarking tulevat

Laatu ja sen arviointi näyttää olevan muotiasia ympäri maailmaa ja kirjastoilla on suuri tarve perustella toimintojensa vaikuttavuutta päättäjille. Laadun hallinta liittyy myös johtamiseen ja näyttää siltä, että kirjastojen strateginen johtaminen on nousemassa entistä tärkeämmäksi nopeasti muuttuvassa toimintaympäristössä.

Standardeista esillä olivat sekä EFQM että ISO 9000-pohjaiset sovellukset. Italian kansalliskirjasto esitteli auditoidun laatujärjestelmänsä ja heidän kotisivuiltaan löytyy tähän liittyvä dokumentaatio, jolla ollaan luomassa laatutyön toimintatapoja italialaiselle kirjastokentälle.

Kansallisia laatujärjestelmiä ja sovelluksia alkaakin olla runsaasti. Tämä mahdollistaa varsin laajat benchmarkkaus-hankkeet, jotka perustuvat joko määrälliseen tilastolliseen vertailuun tai kirjastojen väliseen toimintojen kehittämiseen tähtäävään vertailuun.

Elektronisten aineistojen ja palveluiden arviointia ja mittaamista käsittelevässä osiossa Roswitha Poll piti hyvän esityksen, jossa hän korosti, että arvioinnissa on siirryttävä arvioimaan kirjastopalveluiden ja aineistojen vaikutuksia ja hyötyjä käyttäjille eikä käytettävissä olevien palveluiden lukumäärää. Lisäksi hän piti tärkeänä sen mittamista, onko kirjaston palveluilla välillisiä vaikutuksia yliopiston tavoitteisiin, mm. rekrytointiin, ihmisten ammattitaidon kehittämiseen ja ylläpitämiseen ja oppimiseen.

Vaikuttavuus mittariksi

Uusien palveluiden mittaamisessa Poll piti tärkeänä niiden tuottavuuden mittaamista, jotta resurssien allokointi ja priorisointi mahdollistuisi. Lisäksi on

tärkeää mitata palveluiden vaikutusta vaikka tämä onkin vaikeaa mm. mittausten menetelmien aikaa vievyyden, syy-vaikutussuhteen osoittamisen ja tietosuojan liittyvien asioiden vuoksi. Kolmanneksi hän korosti sekä kvalitatiivisten että kvantitatiivisten mittareiden käyttämistä arvioinnissa.

Vaikuttavuuden mittauksen tavoitteina voivat olla mm. käyttäjien kompetenssin, mielipiteiden, käytöksen ja henkilökohtaisen hyvinvoinnin muutos. Lopuksi hän esitteli mittaustyökalupakkeja (toolkits for assessing library services) ja tekemiään arviointiprojekteja.

Jälkimmäisissä nousi esille yksi mielenkiintoinen tulos: kun kirjasto sai hyvän palautteen siirtymisestä e-aineistoihin, voitiin tätä jatkaa ja vapautettiin samalla tiloja ryhmätyöskentelylle ja kirjastossa olemiselle. Tästä oli puolestaan seurauksena se, että opiskelijat alkoivat viihtyä kirjastossa, käyttää sen resursseja paremmin ja oppia opiskelutovereiltaan parempia kirjaston käytön tekniikoita.

Sessiossa esiteltiin myös MINES for libraries projekti, joka on kehittänyt yksinkertaisen mittariston e-kirjaston käyttöä web-kyselyllä. Kysely on hyvin lyhyt, alle kymmenen kysymystä käytön tarkoituksesta, käyttöpaikasta ja käyttäjän suhteesta kirjaston kehysorganisaatioon. COUNTER-projektin tavoitteena on puolestaan luoda mittaristo ja mittaamisen liittyvä ohjeisto kaikille e-aineistoille.

Eräs ongelma e-aineistojen mittaamisessa on sen määrittelemisen, mitkä ovat kirjaston aineistoja (vrt. esim. Open access –aineistot). Tulkinta näyttää olevan se, että kirjaston aineistoksi luetaan se, minkä kirjasto on jotenkin valinnut omaan kokoelmaansa, esimerkiksi luetteloimalla aineistotietokantaan tai linkittämällä omille sivustoilleen.

**Perusosaamista tarvitaan
kehitysmaissa**

Kokouksessa näkyi myös se, että kolmannen maailman tavoitteet eroavat osin kehittyneiden maiden tavoitteista. Ensinnäkin kielikysymys tuli selkeästi esille – englantia on pitkälti länsimaiden kieli ja esimerkiksi Afrikan sivistyneistö hallitsee paremmin ranskaa.

Resurssikysymykset ovat myös keskeisiä kolmansille maille, mm. se, miten kalliit länsimaissa tuotetut tieteelliset aineistot saadaan käyttöön ja miten päästään hyödyntämään modernia tieto- ja viestintätekniikkaa. Lisäksi koulutukseen ja sananvapauteen liittyvät kysymykset ovat erityisen tärkeitä heidän rakentaessaan omia valtioitaan.

Informaatiolukutaito käsite sai allekirjoittaneella uuden näkökulman kolmansien maiden kohdalla. IL ja tähän liittyvä elinikäisen oppimisen ideologia on noussut merkittäväksi aiheeksi IFLAssakin. Se yhdistää erilaisten maiden tavoitteet ja antaa kirjastoille käyttäjälähtöisen tehtävän, joka on merkittävä tietoyhteiskunnassa ja jonka avulla on myös helppo markkinoida kirjastoja.

Kolmansissa maissa IL nähdään paljolti poliittisena asiana, jolla tavoitellaan kansalaisten perusosaamistason nostamista ja ylläpitoa ja heidän kasvattamistaan tietoyhteiskunnan kansalaisiksi. Tässä yleiset kirjastot ovat merkittävässä roolissa.

Kirjastot neutraalina maaperänä

Kehitysmaita koettelevat kriisit, erityisesti sodat, näyttäytyvät myös kirjastoissa ja niiden toiminnassa. Tähän liittyvät esitykset olivat hyvin vakavia: kosovolaisten kirjastojen hävittämisestä entisen Jugoslavian alueen sodan aikana, afrikkalaisten naisten asemasta sotivissa maissa ja epätasa-arvoisissa oloissa.

Esityksistä huomasin, kuinka tärkeä tehtävä kirjastoilla on edelleen kansallisen kulttuurin ja (pienien) kansakuntien identiteetin säilyttämisessä. Sodan aikana halutaan vieläkin hävittää kirjallisuus ja kirjastot, tavoitteena tuhota vihollisen kulttuuri ja historia.

Kirjastoilla voi olla tärkeä tehtävä erityisesti naisten koulutustason nostamisessa sellaisissa maissa, joissa suuri osa kansasta on lukutaidotonta. Tässä yleisten kirjastojen rooli informaatiolukutaidon (puhuttiin paljon myös lifelong literacysta) kehittämisessä ja informaatioteknisen osaamisen opettaminen on keskeinen.

Kirjastot ovat näissä kulttuureissa myös paikkoja, jossa ihmiset ja eri kulttuuriset ryhmät voivat tavata neutraalilla maaperällä. Kirjastojen poliittinen ja yhteiskunnallinen tehtävä on erittäin merkittävä kolmansissa maissa – mielenkiintoista onkin pohtia, mikä se on meillä.

Näyttäisi myös siltä, että digitaalinen kuilu rikkaiden ja köyhien maiden välillä kasvaa. Kehitysmailla me avoimet länsimaat emme näyttäyty kovin avoimilta. Suurin osa informaatiosta jaellaan kalliiden tekniikoiden välityksellä, joihin kehitysmailla ei ole varaa. Ja esimerkiksi tieteellinen tutkimustieto on niin kallista, että uusimman tutkimustiedon hyödyntäminen alkaa olla mahdollista vain rikkaille maille (ja niissäkin vain rikkaille tutkijoille).

Tietoa yhä harvemmillle?

Jos hypoteesina on, että avoin ja demokraattinen yhteiskunta tarjoaa kaikille mahdollisuuden ja kyvyn käyttää olennaista informaatiota, niin allekirjoittanut on tämän kokouksen perusteella hyvin huolestunut sekä kehittyneistä että kehitysmaista. Informaatio näyttää jäävän yhä pienemmän osan käyttöön maailman väestöstä.

Konferenssissa korostuikin ajatuksen ja ilmaisun vapaus, jotka ovat tällä hetkellä hyvin ajankohtaisia aiheita ja jotka sopivat Norjalle hyvin kantaviksi teemoiksi. Norjassa on uudistettu tähän liittyen lainsäädäntöä ja ilmaisun vapauden lisäksi on korostettu myös ilmaisun vapauden mahdollistamia seikkoja eli mahdollisuutta tulla julkisuuteen, tulla kuulluksi.

Tässä kirjastot ovat ja niiden tulee olla demokraattisen ja moniarvoisen yhteiskunnan asialla eikä tämä tehtävä ole vähenemässä. Voisikin väittää, että kehittynyt länsimainen maa, joka lakkauttaa kirjastoja tai asettaa niiden käytölle rajoituksia on joutumassa tai joutunut kriisiin ja vaarassa ajautua yksiulotteiseen, yhden totuuden valtakuntaan. Kirjastoammattilaisten tulee pitää kiinni tätä moniarvoisuudesta ja pitää huolta moniarvoisesta kirjastosta ja monipuolisista kokoelmista.

Tapahtuman verkkosivut:

World Library and Information Congress, 71st

IFLA General Conference and Council 2005

Oslo. <http://www.ifla.org/IV/ifla71/>

Jarmo Saarti toimii Kuopion yliopiston kirjastonjohtajana.

Email. jarmo.saarti@uku.fi

ARL: Kirjastoihin liittyvät periaatteet WIPO:n kansainväliseen tekijänoikeuksien hallintaan liittyen

Vahva ja kasvava julkinen käytettävyys, joka tarjoaa uusia mahdollisuuksia luovuudelle, tuotekehitykselle ja tutkimukselle.

- 1.1. Kaikki julkishallinnollisten toimijoiden teokset tulisi olla yhteistä omaisuutta.
- 1.2. Valtion rahoittaman tutkimustoiminnan tuottamat julkaisut tulisi olla maksutta käytettävissä kohtuullisen ajanjakson kuluessa.
- 1.3. Tosiasiat ja muut julkiset aineistot ja teokset jotka eivät ole uutta luovia tulee jättää tekijänoikeuden ja sitä vastaavan suojan ulkopuolelle.
- 1.4. Bernen sopimuksen mukaisesti tekijänoikeuden suoja ei saisi ylittää 50 vuotta tekijän kuolemasta. Tekijänoikeuden suoja ei saisi pidentää takautuvasti.

Tehokkaat kirjastojen toiminnot ja palvelut keinoina tietämyksen kehittämisessä.

- 2.1. Kirjaston tulee voida tehdä kopioita kokoelmiinsa julkaistuista teoksista tai käsikirjoituksista varmistaakseen aineiston säilymisen tai sen julkaisuformaatin muuttamisen.
- 2.2. Kirjaston tulee voida lainata edelleen laillisesti hankkimaansa aineistoa tarvitsematta maksaa tästä lisäkustannuksia.
- 2.3. Kirjaston tai oppilaitoksen tulee voida saattaa laillisesti hankkimansa aineisto verkon kautta käyttöön luokka- ja etäopetusta varten tavalla, joka ei kohtuuttomasti vaikuta teoksen oikeuksien haltijaan.
- 2.4. Kirjaston ja oppilaitoksen tulee voida tehdä rajoitettu määrä kopioita teoksesta luokkaopetusta varten.
- 2.5. Kirjaston tulee voida muuttaa teoksen julkaisuformaattia saattaakseen sen vammaisten henkilöiden käyttöön.
- 2.6. Kirjaston ja oppilaitoksen tulee olla mahdollista säilyttämis-, opiskelu- ja tutkimustarkoituksessa valmistaa kopioita tekijänoikeuksien alaisista, mutta kaupallisesta jakelusta poistuneista teoksista.

Henkilökohtaisen tutkimuksen ja luovuuden synnyttämä korkeatasoinen luovuuden ja teknologisen kehityksen kasvu.

- 3.1. Tekijänoikeuslainsäädännön ei tulisi estää teknologian kehittymistä silloin kun kyseessä olevaa teknologiaa käytetään merkittävästi oikeuksia loukkaamatta.
- 3.2. Yksittäisten teoskappaleiden kopiointi tulee sallia yksilöille henkilökohtaiseen tutkimus- ja opiskelukäyttöön.
- 3.3. Tulisi olla mahdollista kiertää teknisiä kopioinninestoja käytettäessä teoksia oikeuksia loukkaamattomalla tavalla.

Tekijänoikeuksien yhdenmukaistaminen.

4.1 Tässä asiakirjassa olevia periaatteita ei saa ohittaa kahden tai useamman toimijan välisellä sopimuksella.

4.2 Tässä asiakirjassa luetellut päämäärät ja tavoitteet ovat tärkeitä kansallisia ja kansainvälisiä periaatteita eikä niistä tule voida poiketa sopimuksin.

26 tammikuuta, 2005 www.arl.org/info/frn/copy/intl/wipopprinciples.html, käänös:
Jarmo Saarti